

ایرج افشار

نمایشگاه و غرفه‌های آن*

در غرفه‌های نمایشگاه سعی شده است اکثر تنوع و تفننی که در صحافی بکار میبرده‌اند نشان داده شود. بطور کلی انواع و اقسام جلد‌ها در طبقه بندیهای مذکور در ذیل به معرض نمایش گذاشته شده است.

ابری

کاغذ برای مصرف روی جلد و درون جلد که بصورت تمام یامغزی از عصر تیموری ببعده کار می‌شد و ساخت عثمانی، ایران و هند بود. در فرهنگ نفیسی آمده است: « کاغذ ضخیم که از کشمیر آورند. نیز کاغذ الوانی که به آب شنبلیله سازند. بهترین ابریه‌های این زمان یک نوع ابری است که در همدان مشخص صحافی میساخته است.»

کلیم کاشانی گفته است:

چنان رنگی به روی کار آورد کز آیش « کاغذ ابری » توان کرد.^۱
در رساله جلد (صحافی) سیدیوسف حسین از ابری‌ساز مشهور موسوم به خانچی یاد شده است.^۲

قطع بیاضی

بیشتر برای جنگ و مجموعه - مخصوصاً کتب ادعیه بود.

* - درین نمایشگاه تعداد چهارصد جلد نسخه خطی تماماً متعلق به کتابخانه

مرکزی و مرکز اسناد به معرض نمایش در آمده .

۱- دیوان کلیم کاشانی به کوشش پرتو بیضائی ، ص ۳۴۸

۲- رساله صحافی ، به کوشش ایرج افشار ، ص ۳۷

متن و حاشیه

نسخه‌هایی است که اوراق خراب آنها را بالحق والمصاق کاغذی دیگر بازسازی می‌کرده‌اند.

پارچه‌ای

جلدهایی که از پوشش چیت و قلمکار و نظایر آنها ساخته می‌شد.

ترمه‌ای

جلدهایی که از شال ترمه مخصوصاً کار کشمیر و یزد و کرمان ساخته می‌شد.

تشعیری

جلدهایی است که بر روی آنها و درون آنها از طلا تشعیر می‌کرده‌اند.

آفات جلد

سوختگی، آب‌دیدگی، کرم‌خوردگی، موربانه زدگی، موش‌خوردگی، ریختگی، سائیدگی، کهنگی.

رنگ چرم

سفید، سیاه، مشکی، سبز، قرمز، زرد، بنفش، تریاکی، بادمجانی، عنابی، آلبوایی، نارنجی، یشمی، زیتونی، ماشی، قهوه‌ای، زنگاری، نخودی...

روغنی

جلدی است ساخته‌شده از بومی که بر روی آن نقاشی روغنی شده است، برای مصرف روی جلد و درون جلد با نقشهای مختلف. این نوع کار بیشتر نماینده هنر نقاشی است نه جلدسازی. روی جلد بیشتر گل و بوته و مرغ است و درون گل زنبق یا نرگس یا طرحهای برگ انگوری و غیر آنها، اصطلاح لاک‌و قلمدانی که بعضی استعمال میکنند درست و مناسب نیست.

زری

جلدهایی که از پارچه‌های ابریشمی اعلی و معمولاً از زری ساخته می‌شده.

چرمها

اسامی و انواع چرم که در طول هزار سال بکار رفته است و می‌شناسیم:

ادیم، سختیان، کیمخت، ساغری، تیماج، میشن...

سرطبل

لبه‌ای است متصل به جلد که در بعضی از جلدها برای محافظت بیشتر اوراق کتاب می‌ساخته‌اند.

سوخت (یا) معرق

قطعه‌ای نفیس‌ترین نوع جلد اسلامی است. مخصوصاً آنچه از دوره هنر هرات بجای مانده است. در فهرست عرض گنجینه شیخ صفی که مکرر از جلدهای منبت و مشبك یاد شده است و مراد همین نوع معرق است.

جلدهای قدیمی و طرحهای هندسی

مراد طرحهایی است که در جلد سازی ضربی قدیمی صحافی ایران و مرسوم شامات و عثمانی به کار می‌رفت، با شمس‌های در وسط و حاشیه در اطراف آن. در باب این نوع جلدها تحقیق بسیار دقیقی بزبان آلمانی بر اساس مطالعه در ۳۸۷ جلد موجود در کتابخانه‌های مختلف اروپا و ترکیه نشر شده است با این مشخصات:

Max Weisweiler — Der Islamischen Bucheinband des Mittelalters. Wiesbaden 1962.

ضربی

جلدی است از چرم که بر روی آن طرحهای مختلف بصورت ترنج و سر ترنج و لچک (گوشه) بکار می‌رود و گاهی به ترنج اکتفا می‌شده است. در ضریبها تفننات مختلف دیده می‌شود: گاهی مرصع شده، گاهی قطعه‌ای ضربی شده در آن جلدسازی شده، گاهی رنگ شده، گاهی طلاپوش شده، گاهی کاغذ رنگی بر آن چسبانیده شده، گاهی قطاعی شده است. به ضریبها «کوبیده» و «منگنه» هم گفته‌اند.

نام صحافها

روی بعضی از جلدهای ضربی یا روغنی نام صحافها دیده می‌شود.

غلاف، قلق، لغاف

گاه برای حفاظت، جلدهای نفیس آن را درغلافی چرمین به نام «قلق»

۱- در زینة الاوراق عبیدی استعمال شده است (به نقل محمد تقی دانش پژوه) و نیز: مرصع چوروی فلك جلد آن شده با مه آسمان توآمان (درنامه شاه طهماسب)

(قولق) میگذارده‌اند و گاه در لفافه‌ای از پارچه .

قلق (قولق) در فهرست عرض گنجینه شیخ صفی بصورت «قالبق» مکرر آمده‌است. در همین فهرست عرض «لفافه» هم مکرر ذکر شده‌است. اصطلاح غلاف فولاد آهنجامه نقره نیز در آن هست .

فرنگیساز

آشنائی با تمدن اروپائی شیوه جدیدی را در صحافی پیش آورد ... هم در طرحهای روی جلد و هم در طرز جلدسازی .

کاغذی

بجز جلدهای ابری (که از کاغذست) صحافها در تجلید از کاغذهای دیگر هم استفاده میکردند، مثل کاغذهای رنگی فرنگی ، ابریه‌ای کارخانه‌ای فرنگی ساز ، و کاغذهای دیگر حتی کاغذ طوقی سیگار !
در میان جلدهای کاغذی ، عصر قاجاری جلد هائی هست که از کاغذهای طراحی شده چاپی استفاده میکردند .

جلدهای هندی، کشمیری، ماوراءالنهری ، شامی ، عثمانی

هندی آن دسته از جلدهای چرمی است که کار شهرهای هندست. آن چه درین دو قرن اخیر ساخته شده است مخلوطی است از شیوه‌های قدیمی ساز و فرنگی ساز .

کشمیریهای مشهور، جلدهای روغنی است که در آنها طرحهای مخصوص کشمیر نقش میشده است .

ماوراءالنهری جلدهای ساخت بخارا و سمرقند و بعضی از شهرهای افغانستان است .

شامی و عثمانی جلد هائی است که در نواحی مختلف امپراطوری عثمانی و در بلاد شام میساخته‌اند .

لائبی يك لا

جلدهای چرمی است که در آنها مقوا کار نکرده‌اند . در رساله جلد سید یوسف حسین از آن به «يك لا» یاد شده‌است . گاهی لبه آنها را به چرم رنگ دیگر سجاف میکرده‌اند . به این نوع مغزی گفته میشود .

۱- رساله صحافی ، به کوشش ایرج افشار ، ص ۲

مقوای جلد

در قدیم ورقهای کهنه را بهم می‌چسبانیده‌اند و مقوا میساخته‌اند. گاهی اوراق کتابهای مهم از باز کردن اوراق چسبانیده شده مقوای جلدها بدست می‌آید. مانند قصه وامق و عذرای عنصری که مفقود شده بود و صفحاتی چند از آن چندسال قبل در لاهور از باز کردن مقوای نسخه‌ای خطی به دست آمد .

مخمل

جلدسازی از مخمل از قرن سیزدهم هجری باب شده است .

مرغش

جلدهائی است از بوم که بر روی آن مرغش کار کرده‌اند .

مشععی

ندره جلد هائی دیده میشود که در آنها پارچه مشععی بکار رفته است .

مغربی

از کارهای جلدسازی در بلاد مغرب (افریقا) .

مغزی

جلدهائی است که لبه مقوا را به سجاف نازکی از چرم پوشانیده‌اند ، معمولاً رنگ مغزی لبه با سطح جلد تفاوت دارد .

وصالی

وصالی در جلدسازی کاری است مرسوم . همیشه جلد های کهنه و مرغوب را باوصالی قابل استفاده می‌کرده‌اند .

متن وحاشیه

مراد اوراق کتاب هائی است که آفات می‌دیده و اطراف نوشته آنها از بین رفته است (مخصوصاً به علت کرم زدگی و موش خوردگی) و آنها را بوسیله متن وحاشیه کردن نجات می‌داده‌اند.

مرقعات و قطعات خطوط

از نمونه‌های زیبا و دیدنی هنر صحافی است، برای محفوظ ماندن خطوط خوش .

اصطلاحات

کنج وترنج ، سرترنج ، ترنج ، لچک (درترکی: گوشه‌بند) ، شمشه ، کتیبه (و غیر آنها) .